

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (3): 1457-1482

Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları

The Disabled People's View Towards Being Disabled And Their Approach Towards Religion

Vehbi Ünal

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Associate Professor, Sivas Cumhuriyet Univ, Faculty of Litareture, Department of Social Service

Sivas, Turkey

vunal@cumhuriyet.edu.tr

orcid.org/0000-0003-3827-6339

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04 Nisan / April 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Eylül / September 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 3 **Sayfa / Pages:** 1457-1482.

Atıf / Cite as: Ünal, Vehbi. "Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/3 (December 2018): 1457-1482-.

<https://doi.org/10.18505/cuid.440470>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

The Disabled People's View Towards Being Disabled And Their Approach Towards Religion

Abstract: Events such as industrialization, population growth and old age have made the disability more visible. We think that the disabled people's attitude towards being disabled and religion is an important issue to be investigated in terms of formation of the social sensitivity about the learning of the thoughts of disabled people. In this context, it is aimed to investigate the function of the religion in terms of how the disabled identify, understand and overcome the problems related to being disabled. The sample of the study consisted of 58 people, 20 (34.5%) female and 38 (65.5%) male. Semi-structured interview technique was used as the research qualitative research method and descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. In the article, the relation between disability and religion has been tried to be understood in terms of sociology of religion in the context of functionalist approach. In general, disabled people evaluate disability (81.1%) as "examination", (10.3%) as "problem" and (8.6%) as "difference". It is concluded that religion affects the thoughts of disabled person in a positive way to understand and accept the disability. It has been seen that the disabled people have applied to the state, social support systems and spiritual values to overcome their problems. However, it is the duty of all social institutions to increase the social sensitivity to the disabled people.

Summary: Events such as industrialization, population growth and old age have further increased disability. It is important that the social sensitivity towards disabled people and disabled people's thoughts about disability should be learned. We think that the disabled people's attitude towards being disabled and towards religion is an important issue to be investigated. In this study, the functions of religion to overcome the problems related to the disability and the way how the disabled people define and understand the disability will be investigated. In this context, we think that an individual's overcoming the problems related to disability is an important issue that should be examined in terms of religion-referenced behavior.

The sample of the study consisted of 58 people, 20 (34.5 %) female and 38 (65.5 %) male. Semi-structured interview technique was used as the research qualitative research method and descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. In the article, the relation between disability and religion has been tried to be perceived in terms of sociology of religion in the context of functionalist approach.

It is a fact that various approaches to disability in various societies have been made during the historical process. These approaches are known as moral, medicinal/medical, social, human rights and limitative models. Each of these approaches points to a specific direction and problems of disability. In other words, each model handles and predicts a different dimension of the subject.

According to *the Qur'ān*, disability means not to be in a bodily sense, but to stay away from the truth and expressed in the way of not seeing the truth, not grasping and not hearing, that is, figuratively meaningful. Again from the point of view of *the Qur'ān*, the first cause of disability comes to people through the divine will and test. The others are due to people's own mistakes.

The changing paradigm shift with the enlightenment process has changed the way people view each other. In this context, with the thought and modernization of enlightenment, people's view of human beings and environment has changed. The body which is thought as the trust of God

has turned into a body in which one is his proprietor. Therefore, this situation brought the contest, the debate, the comparison and the alienation together.

Today, people with disabilities face many financial, spiritual, social and cultural problems. Poverty arising from unemployment, livelihood, accommodation constitute financial problems that are the first to come to mind; access to places of worship, instruction of worship, fulfillment of worship, lack of spiritual care and support constitute spiritual problems; education, health, access and social exclusion constitute social and cultural problems.

Disabled people ask themselves these questions related to disability: Why did it happen to me? If it is a test, why do not I start the test on equal conditions with healthy people? Here the disabled person consults the religion to understand and find an answer to the situation that he is in. Because religion is an important factor that responds to the search for meaning, it reduces the feeling of deprivation, and fulfills the task of compensation mechanism. In addition to this, religion gives life a goal and power to the person to overcome the problems he encounters with.

In our research on the relationship between disability and religion, religion as in many subjects has contributed positively to the individual's view towards the fact of disability and to overcome some problems. For example, as a result of the research, the participants evaluated "disability" (81.1 %) as 'test' (10.3%) as 'problem' and (8.6 %) as 'difference'.

They answered the question 'How has the disability affected your religious thoughts?', 71% of the participants expressed that it has affected in a positive way (as a test, made me closer to God, increased my loyalty to God, a motivation source). Besides, 23 % of the participants expressed that it hasn't caused any changes (already believed, fate, disability isn't an obstruct to worship) and 6 % of the participants expressed that it has affected in a negative way (my life is upside down, I am questioning this situation).

In addition to those who answered the question 'Has the disability affected your life?' in a 'positive' way, there is a considerable amount of people who said that the entrances of the mosques are not suitable for the disabled people. In addition, the disabled people stated that they have problems with the way of worshipping (orthopedically disabled), listening to *the Qur'ān*, hearing the azan (hearing impaired), and cannot go to the mosques and cannot fast because of the health problems, all of which have affected their religious life in a 'negative' way.

We can gather the answers given to the question in three categories about what kind of behaviors the disabled people do to overcome/eliminate problems. The first is that they receive a variety of services and assistance by applying to the state for material support in order to overcome the problems related to disability and the second is that the social support services are mainly given within the family and friends, and the third is they worship, pray and fast, which are must of Islam, to eliminate the spiritual distress.

The rate of people, whose answers are 'positive' to this question 'Does your religious belief have an effect to deal with the disability?' because they believe the afterlife and who say they feel relieved by praying and worshipping, is very high (95%). Moreover, it is remarkable that the ones say they are 'not positive' still explain this with religious concepts such as test and examination which require patience. In short, religion relieves disabled people by fulfilling the task of compensation mechanism with understanding disability and overcoming problems.

Almost half of the participants (45%) said no to the following question: Is there any kind of material/spiritual support given to you by the religious officials or religious people in your community? Some factors affecting this situation are that religious officials have no knowledge and education about how to treat disabled people and how to help them.

As a result, disabled people face various financial and spiritual problems. They consult religion to solve some of these problems. The vast majority of the disabled consider disability as a test and a fate. Therefore, religion plays an important role for disabled people to understand disability and cope with it. Besides, disabled people have stated that they face various problems in fulfilling their worship and in accessing the places of worship. In this context, physically disabled people also need the supportive power of religion just like other disabled people.

Keywords: Sociology of Religion, Disabled, Disability, Religion, Piety, Overcoming

Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları

Öz: Sanayileşme, nüfus artışı ve yaşlılık gibi olgular engelliliği daha görünür hale getirmiştir. Engelliler ile ilgili toplumsal duyarlılığın oluşması ve bizzat engellilerin bu konudaki düşüncelerinin öğrenilmesi önemlidir. Engellilerin engelliliğe ve dine yaklaşımlarının da araştırılması gereken bir konu olduğunu düşünmekteyiz. Bu bağlamda engellilerin engelliliği nasıl tanımladıkları, anlamlandırdıkları ve engellilikle ilgili sorunları aşmada dinin fonksiyonunun araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 20 (%34,5)'si kadın, 38 (%65,5)'i erkek olmak üzere toplam 58 bedensel engelli kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Makalede engellilik, din ilişkisi, din sosyolojisi bakış açısıyla, işlevselci yaklaşım bağlamında ele alınıp *anlaşılmaya* çalışılmıştır. Engelliler genel olarak engelliliği (%81,1) “sınav”, (%10,3) “sorun” ve (%8,6) “farklılık” olarak değerlendirmektedirler. Dinin engelliliği kabullenmede ve anlamlandırmada engellilerin düşüncelerini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Engellilerin sorunlarını aşmak için devlete, sosyal destek sistemlerine ve manevi değerlere müracaat ettikleri görülmüştür. Ancak engellilere yönelik toplumsal duyarlılığın artırılması için tüm toplumsal kurumlara görev düşmektedir.

Özet: Sanayileşme, nüfus artışı ve yaşlılık gibi olgular engelliliği daha da artırmıştır. Engelliler ile ilgili toplumsal duyarlılığın oluşması ve bizzat engellilerin bu konudaki düşüncelerinin öğrenilmesi önemlidir. Engellilerin engelliliğe ve dine yaklaşımlarının da araştırılması gereken bir konu olarak düşünmekteyiz. Bu çalışmada engellilerin engelliliği nasıl tanımladıkları, anlamlandırdıkları ve engellilikten kaynaklanan sorunları aşmada dinin işlevleri araştırılacaktır. Bu bağlamda bireyin engellilikle ilgili bazı sorunları aşmada dini referanslı davranışlarının incelenmesi gereken önemli bir husus olduğunu düşünmekteyiz.

Araştırmanın örneklemini 20 (%34,5)'si kadın, 38 (%65,5)'i erkek olmak üzere toplam 58 bedensel engelli kişilerden oluşmaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Makalede engellilik din ilişkisi, din sosyolojisi bakış açısıyla, işlevselci yaklaşım bağlamında ele alınıp *anlaşılmaya* çalışılmıştır.

Tarihi süreç içerisinde çeşitli toplumlarda engellilere çeşitli şekilde yaklaşımlarda bulunulduğu bir gerçektir. Bu yaklaşımlar moral, tıbbi/medikal, sosyal, insan hakları ve sınırlılık modeller olarak bilinmektedir. Bu yaklaşımların her biri engelliliğin belirli bir yönüne ve sorunlarına işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle her bir model konunun farklı bir boyutunu ele almakta ve öncelikle-

Kur'an'a göre engellilik bedensel anlamda değil gerçeği görmeme, akletmeme ve işitmeme şeklinde ifade edilen hak ve hakikatten uzak kalmayı ifade etmektedir yani mecazi anlamdadır. Yine Kuran açısından bakıldığında engelliliğin insanların başına gelme sebeplerinin birincisi ilâhî irade ve imtihan gereğidir. Bir diğeri ise insanların kendi hatalarından kaynaklanmaktadır.

Aydınlanma süreciyle birlikte değişen paradigma değişimi insanların da birbirine olan bakışını değiştirmiştir. Bu bağlamda aydınlanma düşüncesi ve modernleşme ile birlikte insanın insana ve çevreye olan bakışı değişmiştir. Allah'ın emaneti olarak düşülen bedenden, kişinin kendi sahibi/maliki olduğu bir bedene dönüşmüştür. Dolayısıyla bu durum yarışmayı, çekişmeyi, kıyaslamayı ve ötekileştirmeyi de beraberinde getirmiştir.

Günümüzde engelliler maddi, manevi, sosyal ve kültürel birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. İş, istihdamdan kaynaklanan yoksulluk, geçinme, barınma, imar ilk akla gelen engellinin karşılaştığı maddi; ibadet yerlerine ulaşım, ibadetlerin öğretimi, ibadetin yerine getirilmesi, manevi bakım ve destek yoksunluğu manevi; eğitim, sağlık, erişim, sosyal dışlanma ise sosyal ve kültürel sorunları oluşturmaktadır.

Engelliler engellikle ilgili olarak neden benim başıma geldi? İmtihan ise sağlıklı insanlarla niçin eşit şartlarda başlamıyorum? Sorusunu kendilerine sormaktadırlar. İşte içinde bulunduğu durumu anlamlandırma ve cevap bulmada engelli dine müracaat etmektedir. Çünkü din insanın anlam arayışına cevap veren, mahrumiyet duygusunu azaltan, telafi mekanizması görevi yerine getiren önemli bir faktördür. Ayrıca din hayata gaye kazandırarak insanın karşılaştığı zorlukları aşmada ona güç vermektedir.

Engellilik ile din arasındaki ilişkiye yönelik araştırmamızda din birçok konuda olduğu gibi bireyin engellilik olgusuna bakışını ve bazı sorunları aşmada olumlu yönde katkı sağladığını söyleyebiliriz. Örneğin araştırma sonucunda katılımcılar engelliliği (% 81,1) "sınav", (%10,3) "sorun" ve (%8,6) "farklılık" olarak değerlendirmektedirler.

Engellilik dini düşüncenizi nasıl etkiledi? sorusuna büyük bir oranda (%71) *olumlu* şekilde etkilediğini (sınav olarak, Allah'a daha yakınlaştırdığı, Allah'a bağlılığı artırdığı, motivasyon kaynağı olduğu) belirtenlerin yanı sıra (%23)'ü "*değiştirmedini*" (zaten inanıyordum, kader, engellilik ibadetlere mani değildir) ve (% 6) 'sı da "*olumsuz*" (hayatım alt üst oldu, bu durumu sorguluyorum) şekilde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Engellilik dini yaşantınızı etkiledi mi sorusuna dini yaşayışı "*olumlu*" yönde daha fazla etkilediğini ifade edenlerin yanı sıra camiye girişlerin engellilere uygun olmadığını belirtenler de azımsanmayacak kadar fazladır. Ayrıca engelliler ibadetlerin yapılaş şekillerini yerine getirmede zorlandıkları (ortopedik engelliler), kuranı dinlemek, ezanı duymak (işitme engelliler) gibi sorunlarla karşılaştıklarını sağlık sorunları nedeniyle camiye gidememe ve oruç tutamama gibi nedenlerle "*olumsuz*" yönde dini yaşayışı etkilediğini belirtmişlerdir.

Engelliler sorunlarını aşmak/ hafifletmek adına ne tür davranışlarda buldukları ile ilgili soruya verilen cevapları üç kategoride toplayabiliriz. Birincisi, engellilikle ilgili sorunları aşmak/ hafifletmek için *maddi* anlamda devlete müracaat ederek çeşitli hizmet ve yardımlar aldıklarını, ikincisi, *sosyal destek* hizmetlerini ağırlıklı olarak aile ve arkadaş içerisinde verildiğini, üçüncüsü ise, *manevi* anlamda ise sıkıntılarını gidermek adına İslam dinin gereği olan namaz, oruç dua gibi çeşitli ibadetler yaptıklarını belirtmişlerdir.

Engellilikle başa çıkmada dini inancının bir etkisi oldu mu? Sorusuna katılımcıların ibadet ve dua ederek rahatladıklarını, ahiret inancı dolayısıyla bu duruma “pozitif” baktıklarını ifade edenlerin oranı (%95) oldukça yüksektir. Ayrıca “*olmadığımı*” belirtenler ise sınav, kader dolayısıyla sabredilmesi gereken bir durum olarak yine dini kavramlarla açıklamaları dikkat çekicidir. Kısacası din engelliliği anlamlandırmada, sorunları aşmada, telafi mekanizması görevini yerine getirerek engellileri rahatlatmaktadır.

Çevrenizdeki din görevlilerin ya da dindar kimselerin size herhangi bir maddi/manevi desteği oldu mu? Sorusuna yaklaşık yarıya yakını (%45) olmadığını belirtmiştir. Bu duruma etki eden faktörler ise din görevlilerinin engellilere nasıl davranacağı konusunda bilgi sahibi olmaması, eğitim almaması, nasıl yardımcı olacağını bilememesi etkili olmaktadır.

Sonuç olarak engelliler maddi manevi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunların bir kısmını çözmek için dine müracaat etmektedirler. Engellilerin büyük bir çoğunluğu bunu bir *imtahan ve kader* olarak değerlendirmektedirler. Dolayısıyla din engellilerin engelliliği anlamlandırma ve sorunlarla başa çıkmada önemli bir işlev yerine getirmektedir. Ayrıca yine engelliler ibadetlerin yerine getirilmesi ve ibadet yerlerine erişim konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda bedensel engelliler de diğer engelliler gibi dinin destekleyici gücüne ihtiyaç duymaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Engelli, Engellilik, Din, Dindarlık, Başa Çıkma

GİRİŞ

Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte engellilik daha görünür hale gelmiştir. Hızlı nüfus artışı, çeşitli kazalar ve tıbbi alandaki gelişmelerle birlikte uzun yaşam beklentisi, engelliliği daha da artırmıştır. Teknolojide gelişmeler, sosyal hayatın hızlılığı, kapitalist ekonomik yapının engellileri sistem dışına itmesi, engellilerin dezavantajlı bir grup olarak daha belirgin bir kategori olarak ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Çalışmamızın amacı, engellilerin kendi bakış açıları ile engelliliği nasıl tanımladıkları/algıladıkları ve engelliliği anlamlandırma ve engellilikle ilgili sorunları aşmada dinin rolünü araştırmaktır. Engelliliğin dini inanç ya da ibadetleri, dini inancın da engelliliği nasıl etkilediği de araştırmanın bir diğer hedefidir. Bireyin engellilikle ilgili bazı sorunları aşmada dini referanslı davranışlarının incelenmesi gereken önemli bir husus olduğunu düşünmekteyiz. Din bireyin kişiliğinin oluşmasında, engellilerin ve ailelerinin kendini ifade etmelerinde, haksızlığın önlenmesinde, insanlar arası ilişkilerin düzene girmesinde ve manevi ihtiyaçların karşılanmasında son derece etkin bir kurumdur. Dolayısıyla din hizmetlerinin ya da sunulan dindarlığın engellilerin dini nasıl algıladıkları ve karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma sürecinde dini nasıl değerlendirdikleri de ele alınması gereken bir konudur.

Engelliliğin farklı türleri olması ve ölçüm güçlüğü nedeniyle tek bir tanımın yapılması oldukça zor görülmektedir. Bundan dolayı farklı tanımlar yapılmaktadır. Yapılan tanımlar ise genelde bireyin işlevleri yerine getirip getirememesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü *engelliliği*, “engellilik sonucu bir insanın normal kabul edilenleri yapabilmesinde ve beklenen aktiviteleri sergilemesinde gerekli olan performansı gösterme yeteneğindeki yoksunluk veya sınırlılık” olarak tanımlamıştır¹.

Engellilikle İlgili Çeşitli Yaklaşımlar: Engelli bireyin hayatını devam ettirebilmesinde, kendi durumunu değerlendirmesinde ve algılamasında özellikle ailesinin ve toplumun tutum ve davranışları oldukça önem arz etmektedir.² Bu bağlamda dezavantajlı grup içerisinde yer alan engelliler tarihi süreç içerisinde çeşitli yaklaşımla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yaklaşımlar özellikle moral, tıbbi/medikal, sosyal, insan hakları ve sınırlılık modelleri olarak bilinmektedir. *Moral modele* göre engellilik kişinin kendisinin ya da ailesinin bir hatasından dolayı engelliliğin oluştuğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla engelliler buna bağlı olarak kötü muamelelere maruz kalabilmekteydi. *Medikal model*, engelliliği tıbbi bir alanın problemi olarak ele almış ve bu şekliyle değerlendirmiştir. Dolayısıyla engelli bu bakış açısında nesne konumunda ya da “etkisiz eleman” durumundadır. Başka bir ifadeyle engellilik bir sağlık sorunu olarak görülmektedir. Bu model, engelliliği büyük ölçüde bireyin yetersizliği ve rahatsızlığına bağlı olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre engelliler engelleri ve yetersizliklerinden kaynaklı olarak toplumda ‘normal’ bireylerden ayrı bir konumda değerlendirilmekteydi.³ Bu yaklaşımda engellilerin karşı karşıya kaldıkları sosyal ve çevresel sorunlar göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla bu model engelliye pasif, ayırıcı ve damgalayıcı konuma yerleştirmesinden dolayı eleştirilmiştir.

Sosyal model ise, engelli bireyin toplumsal yaşama katılımında çevresel ve sosyal engeller /engellemeler üzerinde durur.⁴ Sosyal model engellinin kendisinden ziyade, engellinin çevresine, ilişki ağı üzerine odaklanmaktadır. Bu modele göre, her ne kadar bozukluk bedenle ve zihinle birleşmiş olan nesnel bir gerçekliğe sahip olsa da engellilik daha çok toplumun engelli kişilerin ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı ile bağlantılıdır.⁵ Sosyal modele göre engellileri engelli kılan ana etmen toplum tarafından inşa edilen duvarlardır.

Sosyal modele göre engellilik, engelli birey ile engelsiz birey arasındaki farklılığın biyolojik unsurlardan ziyade toplumsal ve kültürel olarak oluşturulduğu, inşa edildiği üzerine kurgulanmıştır. Sosyal modelin ana dayanağında engelli insanın engeli dışındaki faktörlerin de engelliliğe sebep olabileceği düşüncesi yatmaktadır. Kişinin kendisi dışındaki bu faktörler sosyal kültürel, ekonomik ve hukuki yapılar olabilmektedir.⁶ Engellilerin çeşitli yaşam alanlarından

¹ Phillip Wood, *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps* (Geneva: World Health Organisation, 1980), 27-29.

² M. Naci Kula, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 20.

³ Yusuf Genç - Güldane Çat, “Engellilerin İstihdamı Ve Sosyal İçerme İlişkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/1 (2013): 365.

⁴ Esra Burcu, “Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23 2 (2006): 78.

⁵ Esra Burcu, *Engellilik Sosyolojisi* (Ankara: Am Yay., 2015), 26.

⁶ İlknur Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 14/33: 90.

mahrum olması, onların sosyal alanlardan dışlanmasını da beraberinde getirecektir. İşte sosyal model bu alana yoğunlaşmaktadır. Engellinin, sürekli korunması gereken kimseler olarak değil kendi ayaklarının üzerine duran, acıma ve yardım yerine onların istihdamını, onlara akıl verme yerine eğitim verilmesini önceleyen, onları sosyal hayata dahil eden, toplumla bütünleştirmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Kısaca tıbbî model engelliliği bir noksanlık, sosyal model ise bir farklılık olarak değerlendirir.

İlkinin dışarıda tuttuğumuzda bu iki modelin dışında “*insan hakları*” yaklaşımı ise, isminden de anlaşılacağı gibi, engelliliği temelde insan hakları bağlamında değerlendirmektedir. Engellilerin dışlanabileceği eğitim, ulaşım, istihdam, sağlık, vb. tüm alanlarda hakları olduğu üzerinde durulmuş ve bununla ilgili gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta yasal düzenlemelere vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Hakları Beyannamesi’nde insanın değerli olduğu, ayrımcılığa maruz kalamayacağı, tüm insan haklarından yararlanmalarının güvence altına alınması, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan yararlanması gerekliliği, yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi temel konulara ağırlık verilmiştir. “*Sınırlılık Modeli*” ise, Tıbbî ve Sosyal model’in ötesine geçmeye çalışarak engellilik konusunda yeni bir düşünme biçimi sunma iddiasıyla ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Bu iki modelin, “engelliliği” mutlak bir kategori olarak değerlendirdiği düşüncesinden hareket eden Sınırlılık Modeli, “bir kimse ya engellidir ya da değildir” mantıksal çıkarımı doğrultusunda bireylerin bir kategoriye yerleştirilmesine karşı çıkar. Bu modele göre sınırlı olmak alışılmadık bir tecrübe değil, insan olmanın temel bir unsurudur. İnsanların maruz kaldığı bazı sınırlılıkların diğerlerinden daha büyük olması bir şey değiştirmez. Sınırlılık modelinde insan yaşamının sürekli olarak sınırlarla kuşatıldığına vurgu yapılmaktadır. Örneğin uçamayız, çok çalıştığımızda yoruluruz ve insan olarak hepimiz ölümlü varlıklarız. Bu modele göre engelli olmayan insanları nitelerken kullanılan “normal” sözcüğü aslında bir yanılsama ifade ettiğinden, engelli bireyin öteki olarak ayrı bir kategoriye yerleştirilmesi doğru bir yaklaşım değildir.⁷ Aslında bu yaklaşımların her biri engelliliğin belirli bir yönüne ve sorunlarına işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle her bir model, konunun farklı bir boyutunu incelemektedir.

Engellilik ve Din: İslam’a göre Allah insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Diğer varlıklar onun hizmetine sunulmuştur. O akli, iradesi, sorumluluğu ile diğer varlıklardan ayrılmıştır. Herkes kendi irade ve yeteneklerinden sınırları ve imkânları nispetinde de sorumlu tutulmuştur. Yani insan sorumlulukları, yetenekleri ve özgürlükleri açısından sorumlu tutulmuştur. Bu bağlamda insanlar çeşitli açılardan birbirinden farklı yaratılmışlardır. Örneğin, kadın erkek, zengin fakir, güzel çirkin, sağlıklı sağlıksız, engelli engelsiz vb. Bu farklılıklar insanlar arasında bir üstünlük vesilesi olarak değil, insan olmanın ve toplumsal yaşamın bir gereğidir. Kuran açısından bakıldığında verilen her nimet kadar verilmeyenlerde de insanlar için bir sınav söz konusudur.

“Hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratan.” (el-Mülk 67/2) yüce Allah, engelliliği kulluğa engel saymamaktadır. “Allah katında en üstün olanınız ona karşı en saygılı olanınızdır.” (el-Hucurât 49/12) anlamındaki ayet ile “Allah sizin suretlerinize ve servetlerinize bakmaz. Fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.” (Müslim, “Birr”, 32)

⁷ Süleyman Turan, *Tanrı'nın Engeli Mi? Engelli Tanrı Mı? Hıristiyan Geleneğinde Engellilik* (İstanbul: Okurakademi Yay., 2018), 167-169.

anlamındaki hadis, yaratana kulluk ve yaratılına faydalı olmayı, insanların renkleri, cinsiyetleri, dilleri, nesepleri, engelli olup olmadıkları vb. özelliklerin Allah katında üstünlük ölçüsü olmadığı vurgulamaktadır.

Kur'an'da engellilerle ilgili ayetlerin çoğunluğu mecazi anlamda kullanılmıştır. Örneğin mecazi anlamda görme engelliliği, gözlerin varlıkları görmemesi değil, insanın ilahi gerçekleri görmemesi yani kalp gözü körlüğüdür. İşitmeme de ilahi gerçeklere kapalı olma anlamında kullanılmıştır. Hakiki anlamda engellilik, sorumluluk, benzetme, dini görevlerde ruhsat bildirme, tedavi etme ve değer verme ve sabırlı olma bağlamında kullanılmıştır.⁸

Engelliliğin insanların başına gelme sebeplerine Kur'an açısından bakıldığında, iki nedene dayandığını söyleyebiliriz: Birincisi ilâhî irade ve imtihan gereğidir. Tüm tedbirlere rağmen gerçekleşen engellilik durumudur. Konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır. "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele." (el-Bakara 2/155). "Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez." (et-Teğabün 64/11). Engelliliğin ikinci sebebi ise insanların hatalarıdır. Yani bireylerin engelli hale gelmesinde kişilerin kendilerinin veya çevresindekilerin ihmali, tedbirsizliği ve dikkatsizliği söz konusudur. "Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir." (eş-Şura 42/30).

Kur'an'ın engelliliği bir imtihan olarak nitelenmesi, yalnızca bizzat engelliliği yaşayan insanlara yönelik değil, bunun da ötesinde bütün bir toplumun ve insanlığın imtihanı olarak değerlendirilmek gerekmektedir.⁹ Gerçekten engellilik bizzat engellinin kendisi için olduğu kadar, başta engelli yakınları olmak üzere, yöneticiler ve bütün toplum için bir sınavdır.

Hz. Peygamber engelliye götürülecek hizmeti ibadet kabul edilmiştir. "Âmâya rehberlik etmen, işitme engelli ve dilsiz anlayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın hacetini tedarik etmesi için bildiğin yere delalet etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindedir" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5: 168-169).

Hz. Peygamber engelleri rahatsız edecek şekilde kör, topal, sağır gibi ifadeler kullanmamayı, engelliye rahatsız edecek bakışlardan ve onlarla alay edinilmesinden kaçınmayı, onlara güç yetiremeyeceği işler yüklememeyi, onlarla en güzel şekilde iletişime geçmeyi, onları hor görmeyi, istismar etmemeyi istemiştir. Hz. Peygamber engellilerin toplumla bütünleşmesi açısından da onlara eğitim, istihdam ve çeşitli idari görevler vermiştir.¹⁰

Aydınlanma düşüncesi ve modernleşme ile birlikte insanın, insana ve çevreye olan bakışı değişmiştir. Bugün yaşanan yalnızlaşma, yabancılaşma ve sosyal dışlanma gibi toplumsal sorunların temelinde bu paradigma değişimi yatmaktadır. İslamî bakış açısıyla tüm varlığın varoluşunun temel kaynağı ve referansı Allah'tır. Dolayısıyla yaratan ile yaratılan, insan ile insan ve insan

⁸ İsmail Karagöz, "Kur'an'ın Engellilere Bakışı", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003), 56.

⁹ Yusuf Acara, "Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13 /3 (2013): 136.

¹⁰ Vehbi Ünal, *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık* (İstanbul: Rağbet Yay., 2016), 78-92.

ile çevre (tabiat) arasında bir ahenk ve uyum söz konusu iken, modernleşmeyle/sekülerleşme ile birlikte kaynak ve referans insana yüklenince gerginlik ve çatışma çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü insanların ihtiyaçları ve talepleri sürekli değişmektedir. Bu bağlamda post/modern dönemde uzun yaşamak için bedene odaklanma ve sağlıklı beden idealleştirilirken diğer taraftan engelli ve sağlıksız bedenler göz ardı edilmekte ve ötekileştirilmektedir/dışlanmaktadır. Bu durum engellinin toplumdaki dışlanmasına ve kendi toplumuna yabancılaşmasına neden olmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse aydınlanma süreciyle birlikte değişen paradigma değişimi insanların da birbirine olan bakışını değiştirmiştir. Allah'ın emaneti olarak düşünülen bedenden, kişinin kendi sahibi/maliki olduğu bir beden anlayışına geçilmiştir. Bedenin toplum içinde toplumsal anlamlarla yüklü sosyal bir nesne olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.

Engellilikle İlgili Bazı Sorunları Çözmede Dinin Rolü: Engellilik çok boyutlu bir olgu olduğundan dolayı engellinin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların çözüm yolları da çeşitlilik arz etmektedir. Yani engellilerin sorunlarının birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını, bir bütün olarak değerlendirilip çözümlenmesi gerektiğini ifade etmekteyiz. Engelliler maddi, manevi, sosyal ve kültürel birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. İş, istihdamdan kaynaklanan yoksulluk, evsizlik, barınma, imar engellinin karşılaştığı maddi; ibadet yerlerine ulaşım, ibadetin yerine getirilmesi, manevi bakım ve destek yoksunluğu manevi; eğitim, erişim, sosyal dışlanma ise sosyal ve kültürel sorunları oluşturmaktadır.

İnsanların zihniyet yapılarını şekillendirmede dinin önemli bir işlev gördüğü ilk dönemden beri kabul edilen bir gerçektir. Bu bağlamda engelliler çeşitli sorunlar ve mahrumiyetlerle karşılaşmaktadır. “Niçin ben? Neden benim başıma geldi? İmtihan ise sağlıklı insanlarla niçin eşit şartlarda başlamıyorum? Engellilik Allah'ın adaletine ters değil mi?” vb. sorular sorarak engel durumunu anlamlandırma, sorgulama ve çözüm arayışına gitmektedirler. İşte içinde bulunduğu durumu anlamlandırma ve duruma cevap bulmada engelli, dine müracaat etmektedir. Çünkü din, insanın anlam arayışına cevap veren, mahrumiyet duygusunu azaltan yegâne unsurlardan biridir. Ayrıca din hayata gaye kazandırarak insanın karşılaştığı zorlukları aşmada ona güç vermektedir.

Din insanın sorunlarının bir kısmını aşmada önemli bir katkı sağlayacağı şüphesizdir. Bu bağlamda dinin engelliler ve ailesi için engelliliği kabul, olumlu benlik kavramı geliştirme ve engellilikten kaynaklanan sorunlarla başa çıkma ve onlara çözüm üretmede, olumlu katkı sağlayacak kurumlardan biri olduğunu ifade edebiliriz.¹¹ Yaşamlarında engellerle karşılaşan ve tatminsizlik içinde bulunan insanlar, alternatif hedefler araştırırlar. İşte din engellilik ve yoksunluk yaşayan bireylere telafi mekanizması sunar¹². Din, dağınkıllığa, düzensizliğe, çaresizliğe, acze, ümitsizliğe karşı önemli bir işlev görür. Fedakârlık, sabır, çalışma, mücadele gibi özellikler dinden kuvvet alır. Hayatın zorluklarını sabırla karşılamakta din, insanı güçlendirir.¹³ Dinin her şeyin üzerinde insan hayatını düzenleyen bir temel yapısı vardır.¹⁴ Kısaca din engelli bireyin içinde

¹¹ M. Naci Kula, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, 20.

¹² Murat Kobya, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları* (İstanbul: Rağbet Yay., 2012), 190-193.

¹³ Yümnî Sezen, *Sosyoloji Açısından Din* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1988), 37.

¹⁴ Peter L. Berger, “Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi”, *Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*. trc. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002), 130.

bulunduğu durumu anlamlandırma ve bazı sorunlarına çözüm bulma konusunda önemli işlevler yerine getirir.

Engelliler engelliliği nasıl değerlendirmektedirler? Engellilikten kaynaklanan bazı sorunları aşmada dinin rolü nedir? Engellilik dini inancı ve ibadetleri, dini inanç engelliliği etkilemekte mi? Engellilik dini yaşayışı değiştirdi mi? vb. sorulara bu bölümde cevap aranacaktır.

1. YÖNTEM

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu araştırmanın verileri görüşme türlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Nitel araştırmalar, “gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik sürecin izlendiği” araştırmalardır.¹⁵ Bireyin eylemlerinin nedenleri ve herhangi bir konudaki görüşleri öğrenilmek isteniyorsa en uygun yöntemlerden biri yine aynı kişiye gidilerek ondan bilgi almaktır.¹⁶

Nitel araştırmada içeriden birisi olarak Berger'in “her insan kendi dünyasını ‘dışarıdaki’ birisinden daha iyi anlar”¹⁷ ifadesinden hareketle sosyologlar davranışları *anlamaya* yönelik çaba içerisinde olmalıdırlar. Biz de dışarıdan gözlemek yerine içeriden onların düşünce ve duyu dünyasını anlamaya yönelik çaba içerisinde olmayı yeğledik. Bireyin davranışlarına etki eden çeşitli unsurlar vardır. Bunlar din, ideoloji, felsefe, hayat görüşü, duyu, menfaat vb. farklı etkenler olabilir. Dolayısıyla öznelerin niyet ve maksatlarını bilmek bu anlamda önemlidir.¹⁸ Verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Görüşme formları birkaç kez okunarak bununla ilgili kodlamalar oluşturulmuştur. Daha sonra verilen kodlar bir araya getirilerek, araştırma bulgularının ana hatlarını oluşturacak temalar (kategoriler) ortaya çıkarılarak betimsel analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme: Çalışmanın evreni Sivas il merkezinde yaşayan bedensel engellilerden oluşmakta olup, örneklem grup ise tesadüfî yöntemle seçilmiş 20 (%34,5)'si kadın, 38 (%65,5)'i erkek olmak üzere toplam 58 kişiden oluşmaktadır.

¹⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yay., 2005), 39.

¹⁶ Abbas Türnüklü, “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 6/4: (2000): 544.

¹⁷ Berger, 1974: 13 akt. Adil Çiftçi, *Toplumbilim Yazıları* (İzmir: Anadolu Yay., 1999), 13.

¹⁸ Adil Çiftçi, *Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları I* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002), 23.

Katılımcılar (Çalışma Grubu) İle İlgili Genel Bilgiler

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	20	34,48
	Erkek	38	65,52
Medeni Durum	Evli	19	32,75
	Bekar	32	55,19
	Boşanmış-Ayrı Yaşıyor	4	6,89
	Eşi Ölmüş	3	5,17
Yaşı	15-25 genç yaş grubu	17	29,31
	26-39 ilk yetiş. Grubu	20	34,48
	40-64 orta yaş grubu	16	27,59
	65 ve üstü yaşlı grubu	5	8,62
	Eğitim Durumu	Okur Yazar Değil	8
	İlköğretim	17	29,31
	Ortaöğretim	20	34,48
	Yüksek Öğretim	13	22,42
Ekonomik Durum	500 TL den az	14	24,16
	500-1.000 TL	18	31,03
	1.001-2.000 TL	18	31,03
	2.001-3.000 TL	6	10,34
	3.001-4.000 TL	2	3,44
	4.000 TL üzeri	-	
	Meslek Durumu	Ev Hanımı	9
	İşçi	10	17,27
	Memur	7	12,06
	Esnaf	1	1,72
	İşsiz	13	22,42
	Emekli	6	10,34
	Öğrenci	5	8,62
	Serbest	7	12,06
Engel Türü	Ortopedik	36	62,08
	İşitme	8	13,79
	Görme	11	18,96
	Dil ve Konuşma	3	5,17
Dindarlık Düzeyi			

Çok Dindar	7	12,06
Dindar	38	65,52
Dinle Az İlgili	12	20,70
Dinle Hiç İlgili Değil	1	1,72

2. BULGULAR VE YORUMLAR

2.1. Engelli Olmak Ne Anlama Gelmektedir

Engelli bireyler engelliliği nasıl tanımlamaktadırlar? Engelli olmak onlar için neyi ifade etmektedir?

Engelliler engelliliği tanımlama konusunda *sınav, farklılık ve sorun* olarak üç kategoriye ayrıldığını görebiliriz. *Birincisi*, büyük bir çoğunluğu engelli olmayı “*sınav*” olarak değerlendirilmektedir. Şüphesiz böyle bir değerlendirmenin temelinde insanların kaza kader anlayışı kadar, ahiret inancının yani öldükten sonra tekrar dirilme konusunun büyük bir etkisinin olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca büyük bir çoğunluğu engelliliği tanımlamak için “*imtihan, sabır, şükür, kaza, kader, takdir* vb. dini kavramlarla ifade etmişlerdir. Sınav olarak değerlendirenlerin dindarlık açısından kendilerini “çok dindar” olarak gördüklerinden aynı zamanda engelliliği kabullenerek olumlu benlik geliştirme ve engeliyle barışık yaşayan tiyolojiler olduğunu ifade edebiliriz. Yaş aralığı olarak genel olarak orta yaş ve üzerinde olduğunu, eğitim durumu açısından orta ve yüksek eğitimden oluştuğunu söyleyebiliriz. Nitekim bununla ilgili değerlendirmelere bakacak olursak şunları görebiliriz.

(56) nolu katılımcı “*engellilik bana göre bir sınav olduğu anlamına gelmektedir*” derken, 21 yaşındaki (50) nolu katılımcı engelliliği “*benim için zor, sıkıntılı ve topluma girememe gibi durumlar olduğunu ve bunların aynı zamanda bir sınav olduğunu*” ifade etmektedir. (45) nolu katılımcı engelliliği “*toplumdaki fertlerin sahip olduğu ön yargılarını kırabilmek için Allah tarafından verilmiş bir imtihan aracı olarak*” düşünmektedir. (44) nolu katılımcı engelliliği “*Allah’ın takdir ettiği bir kader, bir imtihan olarak*” görmektedir. (35) nolu katılımcıya göre engellilik kendisi için “*Allah’ın bu dünyada beni sınaması olarak ve aynı zamanda sabırla engelleri aşmayı...*” ifade ederken, (34) nolu katılımcı için ise “*Allahtan gelen bu duruma sabretmek*” anlamına gelmektedir. (31) nolu katılımcı “*engellilik bana göre engelli olmayanların ne kadar az şükrettiğini Rabbime sağlam olan yerlerim için çokça şükretmem gerektiğini*” ifade etmektedir. (12) nolu katılımcıya göre “*engellilik bana göre sınava tabi tutulduğumu, diğer insanların da bizlere bakarak kendi hallerine şükretmesi gereken bir durum olduğu*” anlamına gelmektedir. (2) nolu katılımcı ise “*engellilik çaresizliği ifade ediyor ama pes etmemeyi, sabretmeyi ve şükretmeyi de ifade ediyor*” demektedir.

Kula, tarafından yapılan bir araştırmada, engellilik durumunu acı ve ızdırap verici bir olay olarak nitelendirenler ve bu olayı Tanrı’nın bir cezası olarak görenlerin oranı % 73 olarak tespit edilmiştir.¹⁹ Bizim çalışmamızda ise tam tersi bir durum olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmamıza katılanların % 81,1’i bu durumu bir sınav olarak yorumlamaktadırlar. Nitekim Aile Sosyal Politika Bakanlığı Özürlüler İdaresi Başkanlığının (1997) Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? Adlı çalışmaya göre de % 75,8 oranında Tanrı tarafından sınanmak üzere verilen bir imtihan olarak

¹⁹ Kula, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, 31

görmektedirler. Ayrıca Sivas il merkezinde 221 bedensel engellilerle ilgili tarafımızca yapılan bir çalışmada da katılımcıların % 2,7'si (N=6) engelliliği ceza, % 10'u (N=22) armağan ve % 87,3'ü (N=193) ise, sınav olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada araştırmaya katılan engelli bireylere “Türkiye’de engellilere yönelik olumsuz düşünceler var mı?” diye sorulduğunda katılımcıların % 74,2'si (N=164) “evet” yanıtını, % 25,8'i (N=47) ise “hayır” yanıtını vermiştir.²⁰ Olumsuz düşüncelerin nedeni onların eğitim, ulaşım, sağlık, istihdam vb. konularda toplumda çeşitli sorunlarla karşılaşmaları olabileceği gibi engellilere yönelik olumsuz algı ve önyargılardır.

İkincisi engelliliği “farklılık” olarak görenler olduğunu ifade edebiliriz. Bu kesim din açısından kendilerini *dindar ve biraz dindar* olarak tanımlayanlardır. Yaş aralığı orta yaş olup, çoğunluğunun medeni durumu evli ve eğitim durumlarının ise orta ve yüksek eğitim olduğu görülmektedir.

(54) nolu katılımcı “engellilik bana göre ayrıcalık, bir hediye, Allah’ın verdiği bir mükâfattır” derken, (38) nolu katılımcı engelliliği “bazı sorunları beraberinde getirir de hayatın böyle de devam edebileceğini gösteren bir farklılık” olarak ifade etmektedir. (37) nolu katılımcı engelliliğin kendisi için “mücadele etmesi gereken bir durum ayrıcalık olduğunu, aynı zamanda Allah’ın bir armağanı olduğunu” düşünmektedir. (28) nolu katılımcıya göre engellilik, kendisi için “hayatta kalmak için mücadele, kendine güveni ve farklılığı” ifade ederken, (3) nolu katılımcı için ise “bir eksiklik ama bununla başa çıkmayı öğreten bir farklılık...” anlamına gelmektedir.

Engelliliği farklılık olarak değerlendiren bu gruptaki insanların, engelleriyle barışık olduğunu söyleyebiliriz. Engellilik bazı konulara erişim noktasında sorun olsa da bunu bir şekilde aşmış ya da toplumsal yaşama uyum sağlamış kişiler bunu bir farklılık olarak değerlendirmektedirler.

Üçüncüsü ise engelli olmayı “sorun” olarak görenler, gençlik çağına başlarında olan 18-24 yaş aralığında olan bekar gençler, dindarlık açısından kendilerini “dinle az ilgili” ve “dinle hiç ilgili değil” olarak tanımlayanlar olduğunu, bunların çoğunluğunun ortopedik engellilerden oluştuğunu ifade edebiliriz.

(58) nolu katılımcı “engellilik bana göre çile, ıstırap, aşığılanma, küçük görme, eziklik ve yok olma düşüncesi” demektir. (39) nolu katılımcı ise “engellilik benim için toplumdaki dışlanmayı, önemsenmemeyi, üzüntüyü, aşığılanmayı, dünyadan kopukluğu, eksiklik ve yetersizliği” ifade etmektedir. (27) nolu katılımcıya göre “engellilik benim için bir çok şeylerden mahrum olmayı, zorluğu, yaşadığım toplumdaki ve özgürlüklerden kısıtlanmayı” ifade ediyor derken, (36) nolu katılımcı “engellilik yarım insan olduğumu, çok kötü bir şey olduğumu, sosyal çevrenin yokluğunu, toplumdaki dışlanmayı, kısıtlanmayı, her ortamda büyük bir eksikliği” olarak görmektedir. (13) nolu katılımcı “engellilik benim için sağlam bir insan için yapacağı işin, engelli birey olarak yapamamayı, bağımlı olmayı, bir şeye ulaşamamayı, zorluğu, kısıtlılığı” ifade etmektedir. (7) nolu katılımcı ise “engellilik hiçbir zaman diğer insanlar gibi onlara yakın olamayacağı...” şeklinde düşünmektedir.

Engelliler gerek engelinden kaynaklanan gerekse çevresel engeller dolayısıyla toplumda var olmanın mücadelesini vermektedir. Engelliler toplumsal yaşam alanının ortak imkânlarına katılma konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunlar engellinin toplumdan

²⁰ Ünal, *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık*,168.

uzaklaşarak kendi dünyasına çekilmesine de neden olabilir. Bu durum ise engellinin dışlanmasına, toplumsal ilişkilerin zayıflamasına neden olabilmektedir.

Bu gruptakilerin özellikle üzerinde durdukları konunun *toplumsal dışlanma* olduğu dikkat çekmektedir. Hemen belirtelim ki toplumsal dışlanma toplumsal önyargılardan dolayı duyulan rahatsızlık, iletişimde sorunlar yaşama hemen hemen tüm engellilerin ve ailelerin rahatsız olduğu konuların başında gelmektedir.²¹ Engellilerin toplumdaki dışlanmalarının nedenlerinden biri onlarla alay edilmesidir. Örneğin bedensel engelliler, toplumda insanların acıma duygularını ve şaşkın bakışlarını en fazla üzerlerinde toplayan engelli grubunun başında gelmektedirler. Engellinin görüntüsündeki ya da konuşmasındaki bir engeli, onun çevredekiler tarafından aşağılanmasına, alay konusu olmasına, dışlanmasına ve lakap takılmasına yol açabilmektedir.²²

Yine aynı zamanda engellinin çevresi tarafından dikkate alınmaması, bulunmuş olduğu topluma yabancılaşmasına neden olabilir çünkü yabancılaşma, bireyin toplumun değerlerine, çevresine karşı ilgisinin yok olması olduğu gibi bireyin çevrenin etkisiyle kendini güçsüz hissetmesi de yabancılaşma kapsamındadır.²³ Bu bağlamda engellilerin toplum yaşamına katılmamalarının yabancılaşmaya götüren en önemli faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Bauman'a göre, günümüzde sosyal dışlanma hem gelir yokluğu ve istihdam sürecine katılmama hem de aynı zamanda birçok alandan "yoksun" kalmayı da kapsamaktadır.²⁴

Engellinin işgücüne katılmaması, üretici değil tüketici durumda olması, eğitim ve sağlık imkânlarından yararlanamaması, vatandaşların engelliye fark edememesi veya ona duyarsız kalması, bulunmuş olduğu toplumdaki imkânlardan yararlanamaması, kültürel aktivitelere katılmaması, tüm bu olumsuzluklar, engellinin kendisini yetersiz hissetmesine ve öz güveninin kaybolmasına sebep olabilmektedir. Bu durum ise, engellinin toplumsal bütünleşmeden mahrum kalmasına neden olmaktadır.

Toplumun tüm kesimlerinin engellilik konusunda bilinç oluşturmak üzere eğitilmesi; engelliye karşı var olan önyargıların yok edilmesi ve de engelliyle hayatı paylaşmada engelleri ortadan kaldıracaktır.²⁵

2.2. Engelliliğin Engellinin Dini Düşüncelerini/İnançlarını Etkilemesi

Engellilik doğal olarak istenen bir durum değildir. Bununla birlikte engellilik, engelliliği kabullenmede ve anlamlandırmada engellilerin dini düşüncelerini nasıl etkilemektedir? Engellilik dini düşüncenizi etkiledi mi? sorusuna büyük bir oranda *olumlu* şekilde etkilediğini (sınav

²¹ Ayşe Burcu Gören, *Down Sendromlu Bireylerin Manevi Bakım İhtiyacının Belirlenmesi ve Bir Model Önerisi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), 293.

²² Mehmet Bahçekapılı, "Bio-Psiko-Sosyal Açısından Dinin Ruh Sağlığı ve Engellilik Üzerindeki Etkisi", *Din, Felsefe Ve Bilim Işığında Engelli Olmak Ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yay., 2012), 253.

²³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, 3. Baskı (İstanbul: Der Yay., 1987), 319.

²⁴ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. trc. Ümit Öktem (İstanbul: Sarmal Yay, 1999), 3-14.

²⁵ Mustafa Öztürk, *Türkiye'de Engelli Gerçeği* (İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları, 2011), 40.

olarak, Allah'a daha yakınlaştırdığı, Allah'a bağlılığı artırdığı, motivasyon kaynağı olduğu) belirtenlerin yanı sıra "değiştirmediyini" ve dört kişide "olumsuz" şekilde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Birinci grupta yer alan katılımcıların üçte ikisi, engelliliğin dinî düşüncelerini olumlu bir şekilde etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri aynen şöyledir: (2) nolu katılımcı "olumsuz yönde değil olumlu yönde etkiler. Dinimiz ne diyor Allah sevdiği kulunu sınarmış, ona çeşitli sıkıntılar verirmiş. Bizlere derdi verdi ise bizde sabrı, şükürü seçmeliyiz. İsyanı değil". (3) nolu katılımcı, "Engelli olmamı iyi yönde etkiliyor. Allah'a daha yakın olmamı sağlıyor...". (6) nolu katılımcı, "Dine yakın olmamı sağladı, belki engelli olmasaydım kendini dindar olarak kabul edemez, dini bu kadar yakın hissedemezdim...". (8) nolu katılımcı "Evet çok değiştirdi, Allah'a bağlılığım daha da arttı, Her şeyin Allah'tan geldiğini bunun bir sınav olduğunu, inancımı daha da güçlendirdi...". (10) nolu katılımcı "Ahirette sağlam olacağım düşüncesi beni ciddi şekilde mutlu etmekte, hele bu dünyanın geçici olduğu düşünülürken...". (11) nolu katılımcı "Dünyaya imtihan için geldiğimizi, benim imtihanım da engelliliğim olduğunu fark etmemi sağladı. Ayrıca hayata ve insanlara bakış açımı değiştirdi. Benden beter kişileri gördükçe daha da şükretmeye vesile oldu...". (23) nolu katılımcı "Dinimi yaşamak için daha fazla etkili oldu, dine daha çok bağlanma isteği oluşturdu, bunun dışında davranışlarımı da daha olumlu şekilde değiştirmeme neden oldu". (29) nolu katılımcı "Engelliliğim düzelir veya kısmen daha azalır diyerek daha çok dine yaklaştım ve çokça dua ediyorum...". (31) nolu katılımcı "Engelsiz insanların engelsiz vücutlarının bu haline şükürsüzlüğünü görünce onlara acıyorum. Ben bu halimle şükretmeden duramazken onlar nasıl rahat edebiliyorlar anlamış değilim. Ayrıca toplumun engellilere bakışı aslında işi zorlaştıran durumdur. Engellinin yürümesini engelleyen kaldırımlar, ulaşamadığımız araçlar ve çıkamadığımız merdivenler, evliliğe layık görmeyişiniz, iş vermemeniz hayatımızı zorlaştıran şeyler değil mi? Peki bu isyana dönüşüyorsa bunda toplumun payı yok mu?..". (37) nolu katılımcı "Engelli olmam dini düşüncelerimi olumlu yönde değiştirdi, hayata tutunmam, yarına ümitli bakmam açısından benim için bir motivasyon kaynağı oldu. (50) nolu katılımcı "Evet dinime daha fazla düşkün olmamı sağladı, bu durum Allah'tan geldiği için Allah'tan gelen her şeyde hayır vardır. Zaman zaman kendimi ve Allah'ı sorguladım niçin ben diye tıpkı caminin önüne konan çocuğun büyüdüğünde öfkeyle benim annem yok demesi gibi sorguladım".

Engelliler engellilikle ilgili ilk karşılaştıklarında suçluluk, kızgınlık, karışık duygular gibi farklı tepkiler verebilir, daha sonraki süreçte ise bu durumu kabul ederek engeliyle birlikle yaşamayı kabul ederler.

İkinci grupta yer alan dini düşünce/inançlarını "değiştirmediyini" ifade edenler 58 katılımcıdan 13 kişidir. Örneğin (46) nolu katılımcı "Herhangi bir değişiklik olmadı, olmasını beklemek yaratacağına karşı isyan etmek olur...". (51) nolu katılımcı "Hayır değiştirmedim, niçin değiştirsin ki engelli olmadan öncede inanıyordum, engelli olduktan sonra da...". (57) nolu katılımcı ise "hayır değiştirmedim çünkü hiçbir engel inanmaya ve ibadet etmeye mâni değildir..." şeklinde cevap vermişlerdir.

Bu grupta yer alan dört katılımcı ise olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. (30) nolu katılımcı "Eğitimden uzak kaldım. Okulum yarıda kaldı. Küçükken doktor olmak isterdim. Hayatım alt üst oldu. Tüm hayallerim bitti..."; (41) nolu katılımcı ise "Olumsuz yönde etkilendim, hiçbir şey öğrenmek istemiyorum, niçin ben?.."; (47) nolu katılımcı "Olumsuz şekilde etkiledi. Allah'a kızgınım"; (58) nolu katılımcı "Evet bu durumu sorguladığım için dini inanç ve ibadetlerde uzaklaşmama neden oldu..." şeklinde cevap vermişlerdir. Buradaki katılımcılara dindarlık açısından baktığımızda ise, kendilerini "dinle az ilgili" ya da "dinle hiç ilgili değil" şeklinde nitelediklerini görüyoruz. Ayrıca (5,7,13,14,17,27,36,39,52) nolu katılımcılar "dinle az ilgili" olduğunu belirtmesine rağmen dini

inancın olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler. Yine bu grubun bir kısmının engelliliği bir sorun olarak görmeleri de dikkat çekicidir.

Modernleşme ile birlikte zayıflayan insan ilişkileri insanı iyice yalnızlaştırmakta, bu durum engellilerde daha fazla şekilde hissedilmektedir. Yine aynı şekilde modern toplumda Berger'in sosyolojik bir tespit olarak ileri sürdüğü: "İnsan anlam arayışını doğuştan itibaren getiren bir varlık olduğundan dolayı bu arayış bitmez ve din başka ne olursa olsun, evreni anlamlı olacak şekilde tanımlama çabası ve arayışındır".²⁶ Bu bağlamda engelliler engelliliği anlamlandırmada dine başvurmaktalardır. Engelliler kendi iç dünyalarında buna yer bulduktan sonra toplumsal yaşama ayak uydurma, toplumun bir üyesi olarak var olduklarını bilerek diğer insanlarla iletişime geçme konusunda ve bazı sorunları aşmada da katkı sağlayacaktır. Böylece toplumsal bütünleşmeyi sağlayan engelliler toplumun farklı bir kategorisi olarak değil, bütünleşmiş bir parçası olarak toplumda yer edinmiş olacaklardır.

2.3. Engelliliğin Bireylerin Dini Yaşantısına Etkileri

Engelli bireyin normal aktivitelerini yerine getirmesinde çeşitli sorunlar ve sıkıntılarla karşılaştığı bir gerçektir. Peki, engellilik dini yaşayışı nasıl etkilemektedir? Engelliler ne tür engellerle karşılaşmaktadırlar? Sorularına cevap aradığımızda şunlarla karşılaşmaktayız.

"Engellilik dini yaşantınızı etkiledi mi" şeklindeki sorumuza cevaben dini yaşayışının daha çok "olumlu" yönde etkilediğini ifade edenlerin yanında, camiye girişlerin engellilere uygun olmaması, ibadetlerin yapılış şekillerini yerine getirmede zorlanma (ortopedik engelliler), Kur'an'ı dinleme, ezamı duyma (işitme engelliler), sağlık sorunları nedeniyle camiye gidememe ve oruç tutamama gibi nedenlerle dinî yaşantısının "olumsuz" yönde etkilediğini de belirtmişlerdir.

Birinci grupta yer alan olumlu yönde etkilediğini belirtenler özellikle gerek dini inanca gerekse çeşitli ibadetlere kendilerini vererek rahatladıklarını ifade etmektedirler. (1) nolu katılımcıya göre "özellikle ilk dönemlerinde sığınacağım bir kapı, tutacağım bir dal yoktu, tek teselli kaynağım rabbime yönelip kendi halimi arz edip dua etmekten başka çarem yoktu..." şeklinde ifade ederken (12) nolu katılımcıya göre ise "bu benim bir imtihanım ve kaderim ise ona müracaat etmemden başka kimim var ki, bundan dolayı her gün Kuran okuyor ve dua ediyorum..." şeklinde ifade etmiştir. (15) nolu katılımcı "belki engelli olmasam bu kadar ibadet ve itaat edemezdim. Bazen bu yüzden de engellilik istenmez ama iyi ki engellyim diyelim geliyor. Çünkü o kendini bana unutturmadı..." şeklinde düşünmektedir. (26) nolu katılımcı ise "ibadetlerle çok fazla meşgul oluyorum. Kuran okuyorum, dua ediyorum, namaz kılıyorum bu da kendimi iyi hissetmeme neden oluyor" şeklinde düşünmektedir.

Din hemen her toplumda insanları ve toplumları etkileyen önemli bir kurum olmuştur. "Din önemli bir meşruiyet kaynağıdır. İnsanlar düşünce ve pratiklerine dini referans göstermekte, din tarafından onaylanmış düşünce ve pratikleri rahatlıkla içselleştirebilmektedir".²⁷ Din, topluma gündelik yaşam alanında dünyayı aşan bir referans kazandırır. Böylece insan toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunlar karşısında güçlü bir destek elde eder. Her aktör ve üye kendi konumunu ve statüsünü anlamlandırdığı gibi karşılaştığı olayları içinde bulunduğu iyi ya da kötü, acı

²⁶ Çiftçi, *Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*, 14.

²⁷ Mustafa Tekin, "İslam'ın Tarihi Ve Tecrübesini Sosyolojik Okumak", *Eskiye* 22 (2011): 52.

ya da sevinçli durumları kendi zihninde bir yere yerleştirebilir. Fakir niçin fakir olduğunu, hasta olan niçin hasta olduğunu, engelli olan niçin engelli olduğunu vb. dini yönden anlamlandırır ve böylece zihin olarak rahat olabileceği gibi toplumsal ilişkilerde de rahat olur.²⁸ Dolayısıyla engellilik din anlayışını ve çeşitli ibadetlerin yapılışını etkilemektedir. Engellilerin büyük bir çoğunluğu bunu bir *imtahan ve kader* olarak değerlendirirken ibadetlerin yerine getirilmesi ve ibadet yerlerine erişim konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştıkları da yukarı da belirtilmiştir.

İkinci grupta yer alan dini yaşayışının “olumsuz” yönde etkilediğini belirtenler ise, özellikle ibadetleri yerine getirmede yaşadıkları sorunları dile getirmektedir. (21) nolu katılımcı “*Ortopedik engelli olduğum için namaz kılmakta ve diğer ibadetleri yerine getirmekte zorlanıyorum*”. (43) nolu işitme engelli bir katılımcı “*Kur’anı dinlemek, ezanı duymak isterdim*”. (35) nolu katılımcı “*engelliliğimin ilk dönemlerinde ibadetleri yerine getirmekte ciddi zorlandım*”. (46) nolu katılımcı ise camiye gitmek istediğini cami girişlerinin engelli için müsait olmadığını belirtmiştir.

Engellilerin çeşitli dini kaynaklara ulaşım noktasında da çeşitli sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Örneğin işitme engelli ortaokul öğrencilerinin DKAB dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmanın sonucunda öğrencilerin bu dersi sevdikleri ancak konuların ve ders kitabının anlaşılmasında bazı sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir.²⁹ Görme engelliler kabartma yazılı dini metinlere ulaşım konusunda da sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Yine ülkemizde cami, Kur’an kursu, dini eğitim merkezi, dini hizmet veren dernek gibi mekânların ortopedik ve görme engelliler için uygun mimaride yapılmadığını da yeri gelmişken belirtelim.

Batı’da yapılan bir çalışmada engellilerin gerek ibadete katılımı gerekse ibadet yerlerine erişim konusunda çeşitli engellerle karşılaştıkları belirtilmiştir. Bu engeller temel olarak üç ana başlıkta toparlanabilir. 1. Dini liderin eğitim ve anlayış olarak eksikliğinden kaynaklanan engeller, 2. Cemaatin tutumundan kaynaklanan engeller, 3. Engelli bireylerin cemaate katılımını destekleyecek planlamaların olmayışından kaynaklanan engeller.³⁰ Bu engeller ülkemiz açısından değerlendirildiğinde, bizim toplumumuz için de geçerli olduğu bu çalışmadan da anlaşılmaktadır.

2.4. Engellilerin Sorunlarıyla Başa Çıkmaya Yönelik Davranışları

Engellilerin sorunlarını aşmak/ hafifletmek adına neler yaptıkları ile ilgili soruya verdikleri cevapları üç kategoride toplayabiliriz. Birincisi, engellilikle ilgili sorunları aşmak/ hafifletmek için *maddi* anlamda devlete müracaat ederek çeşitli hizmet ve yardımlar aldıklarını, ikincisi, *sosyal destek* hizmetlerinin ağırlıklı olarak aile ve arkadaş içerisinde verildiğini, üçüncüsü ise, *manevi* anlamda ise sıkıntılarını gidermek adına İslam dininin gereği olan namaz, oruç dua gibi çeşitli ibadetler yaptıklarını belirtmişlerdir.

Engellilerin karşılaştıkları sorunların başında ekonomik sorunlar gelmektedir. Gelir getiren bir işte çalışma kişinin kendine güven ve saygı duygusunu geliştirmekle birlikte onun

²⁸ Ejder Okumuş, “Dinin Sosyolojik Manası”, *Din Sosyolojisi*. Ed. Talip Küçükcan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yay., 2015), 13.

²⁹ Ayşegül Gün, “İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin DKAB Dersine Yönelik Tutumları: Amasya ve Samsun Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015): 87-89.

³⁰ Courtney ve ark., 2014 akt. Ayşe Burcu Gören, “Mimariden Din Hizmetlerine: Din Hizmetlerinde Evrensel Tasarım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2016): 295-296.

topluma olan bağıllığını güçlendirmektedir.³¹ İşsizlik yokluğa, yokluk ise sağlık, eğitim vb. daha farklı sorunlara yol açmaktadır. Bilindiği gibi ülkemizde % 10 civarında seyreden işsizlik oranları engelliler söz konusu olduğunda daha da yükselmektedir.³² Bu durum ise engellileri bağımlı hale getirmekte, onların birçok hizmete ulaşmalarını adeta imkânsız hale getirmektedir. Bu konuda engellilerin ağırlıklı olarak tek başvuru kaynağı da devlet olmaktadır. Bundan dolayı bu tür sorunların çözümünü de devletten beklemektedirler.

Devlet ise engellilerin bu yüklerini hafifletmeye yönelik olarak çeşitli hizmetler yerine getirmektedir. Örneğin engelli aylığı, muhtaç aylığı, evde bakım ücreti, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanununun gereği anne veya babaları ölmüş engelli çocukları SGK güvencesinden yararlanmaları ve aylık bağlanması, engelliler için vergi indirim ve muafiyetleri, yine engelliler için kamu kurumları tarafından sağlanan indirim ve haklar, engellilerin istihdamına yönelik memur alımı, bakım ve rehabilitasyon hizmetleri, engellilerin eğitimine yönelik çeşitli hizmetler devlet tarafından verilen hizmetler arasındadır.

İnsan dünyaya gelişiyle birlikte bir başkasının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum engelli bireylerde daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir. İnsanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için de diğer insanlarla birtakım ilişkiler içine girmek durumundadır. Aile insanın küçük ve ilk karşılaştığı temel sosyal destek birimidir. Bu bağlamda özellikle ülkemizde sosyal destek sağlayan birim olarak aileler ön plana çıkmaktadır. Kahn sosyal destek kavramını, “çevredeki bireylere yönelik olumlu duygu ifadelerini içeren, bu bireylerin bazı davranışlarının veya tutumlarının onaylanmasını, onlara maddi ve manevi yardımda bulunulması gibi durumları içeren kişiler arası bir ilişki” olarak ifade etmiştir.³³ Engelliler için sosyal desteği aile üyeleri, yakın arkadaşları ve bu alanda yetişmiş meslek elemanları vermektedir.³⁴ Bu bağlamda stresli ve sıkıntılı bir dönemde engelliler için aile en önemli bir sosyal destek sistemi olmaya günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmada da katılımcılar sosyal desteği büyük oranda aile içerisinde aldıklarını ifade etmişlerdir.

Turnbull ve Poston³⁵’un yaptığı çalışmada, dinin engelli birey ve aileleri için önemli bir güç ve destek olduğu ortaya konulmuştur. Dini bir çevrede (cemaat, kurum, arkadaş vb.) bulunmak, bireylerin toplumsal ilişkilerini genişletmesi, fiziksel ve duygusal sağlığına pozitif yönde katkı sağlaması, sosyalleşmesi, kendini toplumun bir parçası olarak görmesi, üretkenliğini artırması gibi çok yönlü iyi oluş hali (well-being) sağlamaktadır.³⁶

³¹ Ayşegül Köksal, *Türkiye’de Engelli İstihdamı Ve Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2010), 54.

³² *Avrupa Birliği Komisyonu, Avrupa Özürlüler Stratejisi 2010-2020*. trc. Gamze Akın (Avrupa Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Daire Başkanlığı Bülteni), 55.

³³ Kahn, 1978: 10 akt. Cengiz Özbesler, *Çocukluk Çağı Lösemileri ve Sosyal Destek Sistemlerinin Aile İşlevlerine Etkisi* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001), 9.

³⁴ Gönül Erkan, “Özürlülerle Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 25/4 (2003): 34-38.

³⁵ Ann P. Turnbull - Denise J. Poston, “Role of Spirituality and Religion in Family Quality of Life for Families of Children with Disabilities”, *Education and Training in Developmental Disabilities* 39 (2004): 95-108.

³⁶ Melinda Jones Ault, “Inclusion of Religion and Spirituality in the Special Education Literature”, *Journal of Special Education* 44 (2010):176-189.

Bireyin bazı engel durumunu hafifletmede manevi sosyal destek sistemi de önemlidir. Bireyin sorunlarla başa çıkmada etkili olacağı düşünülen manevi destek kaynaklarına (kişinin inancı, ibadetleri, değer verdiği kişiler, dua vb.) manevi sosyal destek denir. Bu açıdan bakıldığında araştırma konusuna giren engellilerin sorunlarını hafifletme, sıkıntılarını giderme ve rahatlamak için çeşitli ibadetlere başvurdukları görülmüştür. Bunların başında dua etme, Kuran okuma, namaz kılma ve oruç tutma gibi ibadetler gelmektedir. Aynı zamanda gönümüz toplumlarında yalnızlaşan insanların en önemli manevi ihtiyacı ise kabul edilme, saygı ve değer görme olduğu da daha fazla şekilde hissedilmektedir.

Glock, dini aktivitelerin, “engellenme nedenlerini ortadan kaldırmaktan ziyade engellenme duygusunun telafi edilmesi işlevi gördüğünü” vurgular, aynı zamanda ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik yoksunluk olmak üzere beş farklı yoksunluk çeşidinden bahseder. Organizmal yoksunluk, hastalık ya da diğer fiziki ya da zihni engeller dolayısıyla toplumda dezavantajlı durumda olanların durumunu açıklar.³⁷ Yukarıda ifade edildiği gibi engellilerin engelliliği kabullenme ve anlamlandırmada dini referanslı açıklamada bulunmaları, bu durumu göstermektedir/desteklemededir.

2.5. Engellilikle Başa Çıkmada Dini İnancın Rolü

Engellilikle başa çıkmada dini inancının bir etkisi oldu mu? Sorusuna (7,47 ve 58) nolu katılımcılar “*olmadığını*” belirtirken diğer katılımcıların sınav, kader dolayısıyla sabredilmesi gereken bir durum, ibadet ve dua ederek rahatladıklarını, ahiret inancı dolayısıyla bu duruma “*pozitif*” olarak baktıklarını ifade edenlerin oranı oldukça yüksektir.

Birinci grupta yer alan kişiler engellilikle başa çıkmada dini inançlarının bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. (7) nolu katılımcı “*Başıma gelen çok kötü bir durum olarak engellilik hayata küsmeme neden oldu. Ailemin dışında kimsenin desteği olmadı*”. (47) nolu katılımcı “*Hayır hiçbir etkisi olmadı. Zaten ibadet te etmiyorum*”. (58) nolu katılımcı “*Hayır olmadı, sonuçta değişen bir şey yok, ben yine engelliyim ve sorunlarımla birlikte yaşıyorum*”.

İkinci grupta yer alan engellilikle başa çıkmada dini inançlarının pozitif yönde bir etkisinin olduğunu belirtenler şunları ifade etmektedirler: (1) nolu katılımcı “*Allah’ın bir bildiği var ki bizi sınıyor, imtihan ediyordur. Biz de sabretmeli ve elimizden geleni yapmalıyız. İnancım olmasaydı çekilecek bir durum olmazdı herhalde*”. (2) nolu katılımcı “*Evet hem de çok etkisi oldu. Allah’tan geldiğini düşünüyorum ve sabrediyorum. Bu zor durumda bol bol dua ediyorum, şayet dini inancım olmasaydı isyankar olurum*”. (15) nolu katılımcı “*Çok inançlı biri olduğum için beni ayağa kaldırdı. Ahiret inancı başa çıkmada en güçlü dayanağım*”. (20) nolu katılımcı “*kesinlikle oldu. Hayata farklı yönlerden bakma konusunda görüşlerimi değiştirmeye katkı sağladı. Aynı zamanda Allah’a sığındığımdan dolayı engelli olmak benim için pek fazla önem arz etmiyor, ona dua ediyor ve rahatlıyorum*”. (38) nolu katılımcı “*Elbette, kendimi kötü, eksik hissettiğim zaman dini yönde faaliyetlerde bulunduğumda psikolojikmen rahatlıyorum*”. (52) nolu katılımcı “*Dindar olmama rağmen konuştuğumda o manevi havayı hissediyor ve rahatlıyorum*” şeklinde cevap vermişlerdir.

Ülkemizde engellilerle ilgili din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte gerek yerli gerekse yabancı literatürde dini bağlılığın engelli bireyler ve aileler

³⁷ Glock, 1964: 29 akt. Michael Argyle, - Beit-Hallahmi Benjamin, “Dini Davranış Teorileri”, trc. Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz ve İsmail Güllü, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2004): 259-262.

için önemli bir güç ve manevi sosyal destek kaynağı olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Kula'nın yaptığı çalışmada, bedensel engellilerin sorunları aşmada dini başa çıkma etkinlikleri olarak iyi davranışta bulunma, dini yalvarma (dua), manevi temelli ve dini destek türü başa çıkma etkinliklerinde buldukları görülmüştür.³⁸

Efe'nin araştırmasında da dinin, engellilerin ve ailelerinin bazı sorunlarını çözmede, stresle başa çıkmalarında önemli görev yerine getirdiğini görmekteyiz.³⁹

Yine benzer şekilde ülkemizde yapılan çeşitli çalışmalarda "Dinî Danışmanlık ve Rehberlik" esasına dayalı din hizmetleri sunumunun çeşitli kurumlarda kalan dezavantajlı kesime yönelik pozitif katkıları olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülerin manevi rehabilitasyonu ve dinî bilgilenmelere sahip olduğu takdirde suç işleme oranlarının düşeceği⁴⁰, hastanelerde yatan hastaların tedavi sürecinde din ve moral hizmetlerinin kendileri için yardım kaynaklarından birisi olarak gördükleri⁴¹, yuva ve yetiştirme yurdundaki gençlerin kişilik gelişimleri, hayata ümitle bağlanmada manevi desteklerin olduğu⁴², engellilerin hayata bağlanma, olaylara pozitif yaklaşabilme, maddî ve manevi rehabilitasyonları bakımından⁴³ önemli katkılarının olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ Tarafımızdan yapılan çalışmada da⁴⁵ dindarlığın toplumsal bütünleşmeye olumlu yönde katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Turanalp'in çalışmasında da engellilere verilecek dinî referanslı eğitimin ve desteğin önemi belirtilmiştir.⁴⁶

Kula'nın yapmış olduğu bir çalışmada, öğrencilerin dini tutum seviyesi yükseldikçe engellilere yönelik tutumlarında da olumlu yönde bir artış olduğu gözlenmiştir.⁴⁷ Ünal ve Yıldız'ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, dindar ve biraz dindar olarak kendini algılayan bireylerin ortalama puanlarının yüksek, yani engellilere yönelik tutumlarının olumlu olduğu gözlenmektedir.⁴⁸

³⁸ M. Naci Kula, *Bedensel Engellilik Ve Dini Başa Çıkma* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yay., 2005), 241.

³⁹ Adem Efe, "Engelli Çocuk Ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi Ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü" (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2006): 191.

⁴⁰ Saadettin Özdemir, "Cezaevlerinde Verilen Din Eğitiminin Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Isparta-Burdur Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/21 (2008): 40.

⁴¹ Nurullah Altaş, "Hastanelerde Dinî Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 659.

⁴² Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004), 45.

⁴³ Kula, *Bedensel Engellilik Ve Dini Başa Çıkma*, 242-247.

⁴⁴ Saadettin Özdemir, "Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2012): 125-138.

⁴⁵ Ünal, *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık*, 177.

⁴⁶ Muhammed Fatih Turanalp, *Almanya'daki 'Bibelgarten İm Karton' Örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi Ve 'Kur'an Bahçesi' Uyarlaması* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 73.

⁴⁷ M. Naci Kula, "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 520.

⁴⁸ Vehbi Ünal - Murat Yıldız, "Üniversite Gençliğinin Engellilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sivas Örneği", *International Journal of Social Science* 57 (2017): 347.

Treloar'ın engelli ve engelli ailelerle yaptığı çalışmada bireylerin çektikleri sıkıntı ve zorlukların Tanrı'ya daha fazla bir itikatla bağlanmalarına, engellilikten kaynaklı başlarına gelen çeşitli zorlukları aşma ve hayatlarını anlamlandırmalarında minnettar bir yaşam sürdürmelerine, düzenli bir yaşam konusunda katkı sağladığı tespit edilmiştir.⁴⁹

“Handbook of Religion and Healty” adlı eserde Koenig, McCullough ve Larson, dinin depresyon, intihar, sıkıntı ve kaygı durumları, şizofreni ve diğer psikolojik hastalıklar, alkol ve uyuşturucu kullanma, suç(luluk) gibi birçok özellik üzerindeki etkilerini analiz eden yüzlerce çalışmayı özetlemiş ve sonuç olarak ortaya bu alıştırmanın yarısından fazlasında dinin ve dindarlığın insan sağlığı ve mutluluk ile yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif ve koruyucu yönde katkısının olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰

Kısacası din engelliliği anlamlandırmada, sorunları aşmada, telafi mekanizması görevini yerine getirerek engellileri rahatlatmaktadır.

2.6. Engellilerin Engelle Başa Çıkmalarında Din Görevlileri ve Dindarların Rolü

İnsan sosyal bir varlık olduğundan çevresindeki kimselerle iletişim ve etkileşim içerisindedir. Engelli bireyin ulaşım konusundaki sorunlardan dolayı yüz yüze iletişim konusunda da çeşitli sorunlarla karşılaştığı bir gerçektir. Bu bağlamda engellilerin çevrelerindeki din görevlilerinden yardım alıp almadıkları sorusu da araştırmamızın alanına giren konulardan biridir.

Çevrenizdeki din görevlilerin ya da dindar kimselerin size herhangi bir maddi/manevi desteği oldu mu? Sorusuna katılımcıların yaklaşık yarıya yakını (26 kişi) olmadığını belirtmiştir. Bunda din görevlilerinin engellilere nasıl davranılacağı konusunda bilgi sahibi olmaması, eğitim almaması, nasıl yardımcı olacağını bilememesi etkili olabilmektedir.

Din görevlilerin ya da dindar kimselerin herhangi bir maddi/manevi desteği olmadığını belirtenler herkesin kendi sorunları ve sıkıntıları olduğunu, kendileriyle kimselerin ilgilenmediğini, herhangi bir yardımda bulunulmadığını, devletin dışında kimsenin yardımcı olmadığını söylemişler, işitme engelliler ise işaret diliyle yardım alamadıklarını belirtmişlerdir.

Din görevlilerin ya da dindar kimselerin kendilerine maddi/manevi destek olduğunu belirtenler ise manevi olarak niçin bu şekilde oldukları ile ilgili olarak, yaratılış gayesi olarak bunun bir sınav olduğu, herkesin farklı bir sınavlardan geçtiğini telkin ederek, ibadetlerin yapılması vb. konusunda yardımcı olarak destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca çeşitli türbe, cemaatler ve ziyaret yerlerine kendilerinin giderek buradan manevi destek aldıklarını belirtmişlerdir. Cami cemaatinin bol dua ettiklerini aynı zamanda durumu iyi olanların engellilere ekonomik olarak geçimlerini sağlama konusunda yardımlarının olduğunu belirtmişlerdir. Ailelerinin ve arkadaş çevrelerinin maddi ve manevi olarak destek olduklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Engellilik insanların yaşamını etkileyen önemli bir olgudur. Yaşlanan nüfusla birlikte engellilik günümüzde daha fazla dikkat çekmektedir. Din de aynı şekilde insanın tüm yaşam alanını

⁴⁹ Linda L. Treloar, “Engellilik, Dini İnançlar Ve Kilise: Engelli Yetişkinlerin Ve Aile Bireylerinin Deneyimleri”, Çeviren Mehmet Bahçekapılı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012): 212.

⁵⁰ Bahçekapılı, “Bio-Psiko-Sosyal Açısından Dinin Ruh Sağlığı ve Engellilik Üzerindeki Etkisi”, 245.

kuşatan önemli bir kurumdur. Birey engellilik dolayısıyla yaşadığı mahrumiyet ve çeşitli sorunlara çözüm konusunda dine müracaat etmektedir. Bu bağlamda dinin, gerek engelli gerekse engelli ailesi için engelliliği anlamlandırma ve engellilikten kaynaklanan bazı sorunları aşmada önemli işlevler yerine getirdiğini ifade edebiliriz.

Bu bağlamda engellilik ile din arasındaki ilişkiye yönelik araştırmamızda, dinin birçok konuda olduğu gibi bireyin engellilik olgusuna bakışını etkilediğini ve bazı sorunları aşmada ona olumlu yönde katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Araştırma bulgularımıza göre katılımcıların büyük çoğunluğu (% 81,1) engelliliği “sınav” olarak değerlendirmektedirler, bunu “sorun” (%10,3) ve farklılık (%8,6) olarak değerlendirenler izlemektedir.

Dini inancın engelliliği kabullenmede ve anlamlandırmada engellinin dini düşüncelerini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Engelliliğin dini yaşayışı daha çok “olumlu” yönde etkilediğini ifade edenlerin yanı sıra ibadet yerlerine ve dini kaynaklara erişim, bazı ibadetleri yerine getirememe konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştıkları “olumsuz” durumların da olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca engelliler sorunlarını aşmak için *maddi* anlamda devlete müracaat ederek çeşitli hizmet ve yardımlar aldıklarını, *sosyal destek* hizmetlerinin ağırlıklı olarak aile ve arkadaş içerisinde verildiği, *manevi* anlamda ise sıkıntılarını gidermek adına İslam dininin gereği olan namaz, oruç dua gibi çeşitli ibadetlere yöneldikleri görülmüştür.

Engellilikle başa çıkmada dini inancın önemli oranda “pozitif” yönde bir katkısının olduğu saptanmıştır.

1. Engelliler dinin güçlendirici işlevine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda engellilere yönelik çeşitli dini eğitimler verilebilir.

2. İbadet yerleri ve dini kaynaklara ulaşım konusunda engellilik türleri düşünülerek din hizmetlerinin, her kesimden insana ulaşması ve din hizmeti verilen alanların herkes için açık hale getirilmesi gerekmektedir.

3. Ayrıca din görevlilerinin (müftü, imam, müezzin, Kuran kursu öğreticilerinin) ve cami cemaatinin -ülkemizde camii cemaatinin çoğunluğunun yaşlı kesimden oluştuğu da göz önünde tutulursa -engellilik konusunda bilgilendirilmesi ve farkındalık düzeylerinin artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

4. Ülkemizde camilerin yapımı genelde halk tarafından yapıldığından, ibadet mekânlarının düzenlenmesinde engelliler göz ardı edilebilmekte, bu durum onların buralarda yapılan ibadetlere ve diğer dinî etkinliklere katılımını olumsuz etkilemektedir. Bu konuda yerel yönetimlere ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na da görev düşmektedir.

Engelli insanların durumlarının iyileştirilmesi ve daha iyi yaşam düzeyine kavuşturulması sadece belirli kesimin değil, tüm toplumun sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde yerine getirmesi gereken bir görevidir.

KAYNAKÇA

- Acara, Yusuf. "Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013): 131-171.
- Altaş, Nurullah. "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 599-660.
- Argyle, Michael - Benjamin, Beit-Hallahmi. "Dini Davranış Teorileri". Trc. Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz ve İsmail Güllü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2004) : 247-280.
- Ault, Melinda Jones. "Inclusion of Religion and Spirituality in the Special Education Literature". *Journal of Special Education* 44 (2010): 176-189.
- Avrupa Birliği Komisyonu, *Avrupa Özürlüler Stratejisi 2010-2020*. Trc. Gamze Akın. (Avrupa Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Daire Başkanlığı Bülteni), 55.
- Bahçekapılı, Mehmet. "Bio-Psiko-Sosyal Açından Dinin Ruh Sağlığı ve Engellilik Üzerindeki Etkisi". *Din, Felsefe Ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri* 240-258. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. Trc. Ümit Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınlar, 1999.
- Berger, Peter L. *Pyramids of Sacrifice: Political Ethics and Social Change*. London, 1974.
- Berger, Peter L. "Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi". *Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*. Trc. Adil Çiftçi. 121-174. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Burcu, Esra. "Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2006): 61-83.
- Burcu, Esra. *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları, 2015.
- Courtney E. Taylor - Erik W. Carter - Naomi H. Annandale - Thomas L. Boehm - Aimee K. Logeman. *Welcoming People with Developmental Disabilities and Their Families: A Practical Guide for Congregations*. Vanderbilt University: Kennedy Center, 2014.
- Çiftçi, Adil. *Toplum Bilim Yazıları*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Çiftçi, Adil. *Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Demir, Orhan. *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- Efe, Adem. "Engelli Çocuk Ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü" (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2006): 169-198.
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji*. 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları, 1987.
- Erkan, Gönül. "Özürlülerle Sosyal Hizmet Uygulamaları". *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 25/4 (2003): 34-38.
- Genç, Yusuf - Çat, Güldane. "Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi". *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/1 (2013): 363-393.
- Gören, Ayşe Burcu. *Down Sendromlu Bireylerin Manevi Bakım İhtiyacının Belirlenmesi ve Bir Model Önerisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- Gören, Ayşe Burcu. "Mimariden Din Hizmetlerine: Din Hizmetlerinde Evrensel Tasarım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2016): 285-304.

- Glock, Charles Y. "The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups". In *Religion and Social Conflict*. Ed. R. Lee and M. E. Marty. 24-36. New York: Oxford University Press, 1964.
- Gün, Ayşegül. "İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin DKAB Dersine Yönelik Tutumları: Amasya ve Samsun Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015): 61-92.
- Kahn, Robert L. "Aging and Social Support. Paper Presented at The Meeting of The American Association for The Advancement of Science". Washington D.C. May. 1978.
- Karagöz, İsmail. "Kur'an'ın Engellilere Bakışı". *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. Ed. İsmail Karagöz. 33-58. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kobyay, Murat. *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Köksal, Ayşegül. *Türkiye'de Engelli İstihdamı Ve Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2010.
- Kula, M. Naci. "Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 17-45.
- Kula, M. Naci. *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2005.
- Kula, M. Naci. "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 511-524.
- Meşe, İlknur. "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 14/33 (2014): 79-92.
- Okumuş, Ejder. "Dinin Sosyolojik Manası". *Din Sosyolojisi*. Ed. Talip Küçükcan. 56-78. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2015.
- Özbesler, Cengiz. *Çocukluk Çağı Lösemileri ve Sosyal Destek Sistemlerinin Aile İşlevlerine Etkisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- Özdemir, Saadettin. "Cezaevlerinde Verilen Din Eğitiminin Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Isparta-Burdur Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/21 (2008): 23-49.
- Özdemir, Saadettin. "Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2012): 125-138.
- Öztürk, Mustafa. *Türkiye'de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları, 2011.
- Özürlü Ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011). *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Özet Rapor*. Erişim: 05 Nisan 2018. <http://eyh.aile.gov.tr/.data/5458c557369>.
- Sezen, Yümnü. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). *Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat*. 3. Baskı. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Tekin, Mustafa. "İslam'ın Tarihi Ve Tecrübesini Sosyolojik Okumak". *Eskiyeni* 22 (2011): 51-56
- Treloar, Linda L. "Engellilik, Dini İnançlar Ve Kilise: Engelli Yetişkinlerin ve Aile Bireylerinin Deneyimleri". *Çeviren Mehmet Bahçekapılı. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012): 211-230.
- Turan, Süleyman. *Tanrı'nın Engeli Mi? Engelli Tanrı Mı? Hıristiyan Geleneğinde Engellilik*. İstanbul: Okurakademi Yayınları, 2018.

1482 | Vehbi Ünal. Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları

- Turanalp, Muhammed Fatih. *Almanya'daki 'Bibelgarten İm Karton' Örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi Ve 'Kur'an Bahçesi' Uyarlaması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Turnbull, Ann P. - Poston, Denise J. "Role of Spirituality and Religion in Family Quality of Life for Families of Children with Disabilities". *Education and Training in Developmental Disabilities* 39: (2004): 95-108.
- Türnüklü, Abbas. "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 6/4 (2000): 543-559.
- Ünal, Vehbi. *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Ünal, Vehbi - Yıldız, Murat. "Üniversite Gençliğinin Engellilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sivas Örneği". *International Journal of Social Science* 57 (2017): 341-358.
- Wood, Phillip. *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*. Geneva: World Health Organisation, 1980. Erişim: 02 Ocak 2018, www.eyh.gov.tr
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.